

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԵՄ՝

Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան
հիմնադրամի գործադիր տնօրեն, սոց. գիտ. թեկնածու

Մ.Ա.Քալասանյան

11 հունիսի, 2021

ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԾԻՔԸ

Գաղիկ Կարապետի Թումանյանի «Քաղաքացիական հասարակության
հայեցակարգերի զարգացումը արևմտյան սոցիոլոգիայում XX դարի երկրորդ կեսին»
թեմայով ԻԲ 00.01 «Սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդաբանություն,
տեսություններ, սոցիալական տեխնոլոգիաներ և գործընթացներ» մասնագիտությամբ
սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար
ներկայացված արժեքախոսության վերաբերյալ

Թեմայի արդիականությունը. գրախոսվող թեկնածուական ատենախոսությունը նվիրված է քաղաքացիական հասարակության (այսուհետ՝ ՔՀ) գաղափարին և դրա զարգացմանը: ՔՀ գաղափարն, ավանդաբար իմաստավորվելով ժողովրդավարական դրսևորումների համատեքստում, մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում ժողովրդավարացման մեխանիզմների ուսումնասիրության տեսանկյունից:

Հեղինակն ատենախոսության շրջանակներում ընդգծել է, որ XX դարի երկրորդ կեսին ընդգրկող ժամանակահատվածում ՔՀ արևմտյան հայեցակարգերի զարգացումը չի հիմնվում ընդհանուր տեսության վրա և աչքի է ընկնում մեկնաբանումների ամբիվալենտությամբ: Ուստի, ՔՀ համատեքստում առաջարկված հայեցակարգերի սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունը սկզբունքային նշանակություն ունի ինչպես ՔՀ զարգացման մեխանիզմների հասկացման, այնպես էլ XX դարի երկրորդ կեսին ընդգրկող ժամանակահատվածում տեղ գտած հասարակական փոխակերպումների բազմակողմանի վերլուծելության և հասարակական կյանքի կազմակերպման արդյունավետ մեխանիզմների մշակման գործում:

Աշխատանքի նպատակը, ձևակերպված գիտական դրույթների պարզաբանման աստիճանը և արժանահավատությունը, եզրակացության համապատասխանությունը առաջադրված խնդիրներին (անդրադառնալով նորույթին). նշելով, որ XX դարի երկրորդ կեսին ՔՀ արևմտյան հայեցակարգերի զարգացումը պայմանավորված է ոչ միայն սոցիալ-պատմական գործոնների ազդեցությամբ, այլ նաև միջտեքստային մեխանիզմներով՝ ատենախոսության հեղինակը սահմանել է իր հետազոտության նպատակը, - «Դուրս բերել XX դարի երկրորդ կեսի արևմտյան ՔՀ հայեցակարգերի զարգացման դիսկուրսային դրսևորումները»: Նշված նպատակին հասնելու համար առաջ են քաշվել հետևյալ խնդիրները՝ վերլուծել XX դարի երկրորդ կեսին ընդգրկող ժամանակահատվածում տեղ գտած ՔՀ գաղափարի զարգացման հիմնական տեսական ավանդույթները; դուրս բերել XX

դարի երկրորդ կեսի արևմտյան ՔՀ հայեցակարգերի սոցիալ-պատմական համատեքստի յուրահատկությունները, դուրս բերել ՔՀ հայեցակարգումների հիմնական դիսկուրսային տարրերը, դուրս բերել ՔՀ հասկացության համակարգի տարրերը և դրանց հարաբերակցման միջտեքստային դրսևորումները; վերհանել ՔՀ դիսկուրսի զարգացման յուրահատկությունները գլոբալացման համատեքստում; վերհանել ՔՀ դիսկուրսի զարգացման դրսևորումները վերազգայնության համատեքստում:

Հետազոտության խնդիրները լուծելու համար ատենախոսության հեղինակը քննարկել է բնական օրենքի հարացույցը, որն ընկած էր պետության նորմատիվ կառուցվածքների հիմքում, հասարակական դաշինքի (Ջ.Լոք) վրա հիմնված ՔՀ պատկերացումները, Ջ.Լոքից հետո զարգացված Շոտլանդական լուսավորականության ներկայացուցիչների (Դ.Հյում, Ա.Սմիթ, Ա.Ֆերգյուսոն) գաղափարները: Հեղինակն անդրադարձել է լուսավորական շրջանի մտածողության շրջանակներում ուշագրավ տեղ զբաղեցրած գերմանացի փիլիսոփա Ի.Կանտի հումանիստական գաղափարներին: Ատենախոսության շրջանակներում նշվել է, որ ՔՀ արդի պատկերացումների ձևավորման տեսանկյունից անկյունաքարային է համարվում Գ.Հեգելի դերակատարումը, ընդգծվել են Ա. Թոքվիլի կողմից հեգելյան գաղափարների զարգացումը, Թոքվիլի ՔՀ-ը վերլուծությունը, քննարկվել են Ա.Գրամշիի մոտեցումները, XX դարի երկրորդ կեսի ՔՀ հայեցակարգերում կանխորոշիչ դերակատարում ունեցած Յ.Հաբերմասի ՔՀ նորմատիվային մոտեցումները, Ռ. Փաթենմի աշխատությունները, Մ.Էդվարդսի մոտեցումները և այլն:

XX դարավերջին ՔՀ հայեցակարգային զարգացումը ատենախոսության շրջանակներում վերլուծվել է նաև Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի երկրներում դրևսորված հակակոմունիստական շարժումների համատեքստում: Մասնավորապես, հայեցակարգվել են մի շարք անվանի հեղինակների՝ Արատո, Ջ. Կոհեն, Ջ.Ալեքսանդր, Ա. Միխիկ, Ս. Զալեսկի, հայտնի աշխատությունները: Ժողովրդավարական զարգացման և սոցիալական փոխակերպումների համատեքստում հեղինակն ուշագրավ է համարել ՔՀ տարբեր դրսևորումների հետազոտմանը նվիրված Ա.Իշխանյանի աշխատությունները, անդրադարձել է Ջ.Ուրիի տեխնոկենտրոն մոտեցումներին, Ա.Լեֆեվրի տարածության վերարտադրման հայեցակարգին, Յ.Ա.Շյոլտենի, Ա.Ֆլորինիի հետազոտություններին:

Մեթոդաբանության շրջանակներում աշխատանքում օգտագործվել են համեմատական վերլուծության և դիսկուրս վերլուծության մեթոդները: Համեմատական վերլուծության մեթոդի շրջանակներում հիմք են ծառայել դեպքի վրա կենտրոնացած համեմատական մարտավարությունները, որոնք բնորոշ են համեմատական վերլուծության որակական ուղղվածությանը: Դիսկուրս վերլուծության կիրառման նպատակահարմարությունը հեղինակը պայմանավորել է դիսկուրսի և սոցիալական փորձառությունների փոխկապվածության վրա հիմնվող պատկերացումներով:

Ատենախոսության գիտական նորույթը ներկայացված է յոթը կետով: Որպես այդպիսիք ներկայացված են ընտրված ժամանակաշրջանում ձևավորված ՔՀ հայեցակարգերի ուսումնասիրմամբ առաջարկված սոցիալ-պատմական զարգացումը

մոդելավորող եռափուլ մեթոդաբանական սխեման, ՔՀ գաղափարի զարգացումը սոցիոլոգիական միջին մակարդակի տեսությունների համատեքստում դիտարկելը, ՔՀ ժամանակակից իմաստավորումները գլոբալ հիմնախնդիրների տեսանկյունից, արդի միգրացիոն ցանցերի միջոցով ՔՀ տեղային դրսևորումների և ՔՀ վերազգային կազմավորումների կապերի դուրսբերումը, միգրացիոն հիմնախնդրի և ՔՀ վերազգային հայեցակարգերի վերլուծության համատեքստում «Բարի գալուստ փախստականներ» շարժման դիսկուրս վերլուծությունը, դիսկուրսների միջտեքստային հարաբերակցման շրջանակներում առաջ քաշված ՔՀ վերլուծության հասկացության համակարգը, ՔՀ դաշտում հասարակական և մշակութային կողմնորոշում ունեցող դիսկուրսների արդիականացման անհրաժեշտությունը ցույց տալը, ՔՀ ներառական հնարավորությունների զարգացման ուղղությամբ մշակված դիսկուրսային երկակի համակարգերից բաղկացած ՔՀ քառակողմ նորմատիվային մոդելը, և այլն:

Աշխատանքի գիտա-գործնական նշանակությունը. ատենախոսության տեսական նշանակության դիտանկյունից աշխատանքում ներկայացվել են XX դարի երկրորդ կեսի ՔՀ հայեցակարգային մոտեցումները, որոնք կարող են հանդիսանալ հասարակագետների համար ոչ միայն բուն ՔՀ զարգացումը հասկանալու, այլ նաև նշված շրջանի փոխակերպումները ՔՀ հայեցակարգերի և դիսկուրսների տեսանկյունից վերլուծելու համար:

Գործնական նշանակության տեսանկյունից աշխատանքը կարող է նպաստել ՔՀ արդի հայաստանյան դիսկուրսի վերաիմաստավորմանը, ՔՀ դաշտի հետ փոխկապված գլոբալացման և ժողովրդավարական գործընթացների նշանակության վերհանմանը, ինչպես նաև ՔՀ սոցիալական և մշակութային դերակատարման բարձրացմանը: Աշխատանքը ՔՀ արևմտյան հայեցակարգերի շուրջ առաջարկված տեսամեթոդաբանական մոտեցումներով կարող է ճանաչողական և վերլուծական հիմք հանդիսանալ սույն թեմայով հետաքրքրվող փորձագետների և ուսանողների համար:

Ատենախոսության հիմնադրույթները տեղ են գտել թեմատիկ գիտաժողովներում և գիտական հրապարակումներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը. ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, վեց ենթագլխից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից:

Ատենախոսության ներածությունում հիմնավորվել է հետազոտության թեմայի արդիականությունն ու ՔՀ հիմնախնդրի համատեքստում ձևավորված գիտելիքի որոշակիացման անհրաժեշտությունը: Առաջին գլուխը, որը վերնագրված է «Քաղաքացիական հասարակության հետազոտման տեսամեթոդաբանական հիմքերը» բաղկացած է երկու ենթագլխից: Առաջին ենթագլուխը նվիրված է XX դարի երկրորդ կեսն

ընդգրկող ժամանակահատվածում ձևավորված ՔՀ արևմտյան հայեցակարգերի վերլուծությանն ուղղված տեսամեթոդաբանական մոտեցումների և դրանց ընձեռած հետազոտական հնարավորությունների ներկայացմանը: Առաջին գլխի երկրորդ ենթագլխում քննարկվում են XX դարի երկրորդ կեսն ընդգրկող ժամանակահատվածում ՔՀ գաղափարի զարգացումը կանխորոշած անգլոամերիկյան և հետհեգելյան (կամ մարքսիստական) ավանդույթները:

Երկրորդ գլուխը, որը վերնագրված է «Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգի զարգացումը ժողովրդավարության տեսության համատեքստում» բաղկացած է երկու ենթագլխից: Առաջին ենթագլխում ներկայացվում է XX դարի վերջին տասնամյակներում սկզբնավորված հակակոմունիստական շարժումների դիսկուրսում ՔՀ գաղափարների և ժողովրդավարական սկզբունքների փոխկապվածությունը: Երկրորդ ենթագլխում քննարկվում են ՔՀ դիսկուրսի «ապաքաղաքական» մոտեցումները:

Երրորդ գլուխը, որը վերնագրված է «Քաղաքացիական հասարակության վերազգային հայեցակարգերը» նույնպես բաղկացած է երկու ենթագլխից: Առաջին ենթագլխում ներկայացված են հաղորդակցային տեխնոլոգիաների և շարժունության նոր մեխանիզմների զարգացման հետևանքով XX դարի վերջին տասնամյակում արդիականություն ձեռք բերած ՔՀ գլոբալիստական մոտեցումները: Երկրորդ ենթագլխում ներկայացվում են գլոբալացմամբ պայմանավորված համալիր փոխակերպումները, որոնք ենթադրում են տեխնոլոգիական առաջընթացի վրա հիմնված նոր կառուցակարգերի զարգացում (վիրտուալ հանրույթներ, վերազգային ցանցեր):

Ատենախոսության եզրակացությունում նեկայացվել են հիմնական եզրահանգումները:

Աշխատության հեղինակը հնարավորինս ուսումնասիրել է թեմայի շուրջ առկա գրականությունը և իրականացրել է թեմայի համապարփակ վերլուծություն:

Ատենախոսության սեղմագիրն արտացոլում է հետազոտության հիմնական դրույթները, իսկ ՀՀ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի կողմից հաստատված գիտական հրատարակությունների համար ընդունելի պարբերականներում հեղինակի հրատարակած թվով ութը հոդվածները բավարար չափով արտացոլում են ատենախոսության հիմնական արդյունքները:

Դիտողություններ աշխատանքի վերաբերյալ.

1. Ատենախոսության հեղինակի անդրադարձը հետազոտության օբյեկտը և վարկածը բնորոշող «դիսկուրսային մեխանիզմներ» և «միջտեքստային մեխանիզմներ» հասկացություններին պատշաճ խորությամբ չի կատարվել:
2. Թեման տեսականորեն գերհագեցած է, այնքան, որ կարիք է զգացվում պարզաբանելու, թե ինչպես է ձևավորվել քննարկվող տեսությունների ընտրանին, որն է հեղինակի հիմնական տեսական դիրքորոշումը: Հստակ չէ, թե տեսականացման ընթացքն է կողմնորոշել կիրառված դիսկուրս վերլուծությունը, թե՞ ատենախոսության շրջանակներում արված գրականության վերլուծությունը:

3. Լրացուցիչ հիմնավորման կարիք ունի գլոբալացման, վիրտուալության և վերազգայնության համատեքստում ՔՀ դիսկուրսի զարգացման յուրահատկությունների դիտարկման ընտրությունը, քանի որ պակաս կարևոր չեն այս դիսկուրսի լոկալացման և ազգային առանձնահատկությունները, երբ ատենախոսությունն ինքնին գործնական իմաստով կարող էր կենտրոնանալ հենց Հայաստանի Հանրապետության դեպքի վրա:
4. Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքերի ընտրության հարցում հեղինակը համադրել է համեմատական վերլուծության և (քննադատական) դիսկուրս վերլուծության մեթոդները, մինչդեռ սոցիոլոգիական տեսամեթոդաբանական գրականության մեջ այս մեթոդները հայտնի են որպես ինքնուրույն և իրենց օնթոլոգիական, էպիստեմոլոգիական ու աքսիոլոգիական մոտեցումներով առավել հակասող, քան փոխլրացնող: Ուստի, մեթոդաբանական պարադիգմալ տեսանկյունից հետաքրքիր է և անպատասխան է մնում այն հարցը, թե ինչպես է հեղինակն անցում կատարել համեմատական վերլուծությունից դեպի սոցիալական կոնստրուկտիվիստական մոտեցումներ: Հենց այս անցման խնդրի նկատմամբ սակավ ուշադրություն է, որ հանգեցրել է հեղինակին իրարից անջատ բազմաթիվ տեսությունների քննարկմանը, ինչը սակայն պետք է խոչընդոտեր հեղինակի՝ ՔՀ որպես դիսկուրսային փորձառությունների հաղորդակցման միջտեքստային տիրույթ դիտարկելու փորձին: Այս հիմնախնդիրն էլ ավելի է ընդգծվում, երբ հեղինակն անդրադառնում է միջին մակարդակի տեսություններին և վերլուծական սխեմայում ավելացնում է սկզբունքահենք ու արժեքահենք երկակի կողերը:
5. Կարևոր է, որ հեղինակը, արդիականացնելով իր վերլուծությունը, անդրադարձել է Քովիդ-19-ի և միգրացիայի, ազգայնականության և վերազգայնականության հիմնախնդիրներին, սակայն սրանցից յուրաքանչյուրը նույն ատենախոսության տեսամեթոդաբանական գործիքակազմով կարող էր թելադրել առանձին ատենախոսական աշխատանքի ուրույն խնդրակարգ: Այդ հիմնախնդիրների ընդգծումը աշխատության շրջանակներում ավելացնում է վերջինիս կիրառական նշանակությունը, բայց շեղում է հեղինակին իր հետազոտության հիմնախնդրից և օբյեկտից՝ XX դարի երկրորդ կեսի ՔՀ արևմտյան հայեցակարգերից: Լրացուցիչ հիմնավորման կարիք ունի, թե այս հիմնախնդիրներն ինչու են ընդգծվել և ինչու այլ հիմնախնդիրներ՝ օրինակ պատերազմը, կամ մարդու իրավունքների համար պայքարը, կամ ՔՀ ազգայնացումը ու լոկալացումը հեղափոխությունների համատեքստում դուրս են մնացել վերլուծության շրջանակից: Ուստի, հատկապես Քովիդ-19-ի և միգրացիայի հետ կապված հեղինակի կողմից արվող ընդհանրացումները լրացուցիչ հիմնավորման կարիք ունեն:
6. Գրագետ հայերենով շարադրված ատենախոսական աշխատանքում տեղ են գտել բազմաթիվ վրիպակներ:
7. Չնայած թուուցիկ անդրադարձին Հայաստանում ՔՀ-ին և հայկական իրողություններին, գրականության ցանկում գրեթե բացակայում են հղումները թեման արծարծող տեղական աղբյուրներին:

Եզրակացություն. հեղինակը կատարել է բազմակողմանի ուսումնասիրություն, օգտագործել հարուստ գրականություն և մեթոդաբանական գործիքակազմ, և վերը նշված դիտողությունները չեն ստվերում կատարված ծավալուն աշխատանքը: Միանշանակ է, որ աշխատանքում ԲՀ-ն ենթարկվել է նորովի ու բազմակողմանի վերլուծության: Գագիկ Կարապետի Թումանյանի «Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգերի զարգացումը արևմտյան սոցիոլոգիայում XX դարի երկրորդ կեսին» թեմայով թեկնածուական ատենախոսությունը քաղաքացիական հասարակության (ԲՀ) գաղափարի, այդ գաղափարի զարգացման և իմաստավորումների հայեցակարգման հաջողված փորձ է: Գագիկ Կարապետի Թումանյանի «Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգերի զարգացումը արևմտյան սոցիոլոգիայում XX դարի երկրորդ կեսին» թեմայով թեկնածուական ատենախոսության շրջանակներում իրականացված է բավականին համապարփակ սոցիոլոգիական վերլուծություն, հետազոտության հիմնախնդիրը քննարկված է տեսամեթոդաբանական գրագետ լուծումների միջոցով: Հաստատում ենք, որ հեղինակը կարողացել է սոցիոլոգիական հետազոտությունների գործիքակազմը հնարավորինս համադրել և մանրամասն քննության ենթարկել առաջադրված թեման:

Աշխատանքը համապատասխանում է ՀՀ ԿԳՄՍՆ ԲՈԿ-ի գիտական աստիճանաշնորհման պահանջներին և ԻԲ 00.01 «Սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, տեսություններ, սոցիալական տեխնոլոգիաներ և գործընթացներ» թվանիշին, ուստի երաշխավորվում է հրապարակային պաշտպանության:

Աշխատանքը քննարկվել և կարծիքը հաստատվել է 11.06.2021 թթ-ին՝ Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամի նիստում, որին մասնակցում էին կազմակերպության գործադիր տնօրեն, ս.գ.թ. դոցենտ Սոնա Բալասանյանը, տ.գ.դ. Հեղինե Մանասյանը, կազմակերպության աշխատակիցներ Իրինա Եսայանը, Մարիամ Առաքելյանը, Լիլիթ Եզեկյանը, ինչպես նաև հրավիրյալներ ս.գ.թ. Արամ Վարտիկյանը, ս.գ.թ. Գոհար Շահնազարյանը:

Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան հիմնադրամի

Պատվավոր տնօրեն, տ.գ.դ.

Հեղինե Մանասյան

Ծրագրերի ղեկավար, հետազոտող՝

Մարիամ Առաքելյան

Նիստի քարտուղար, հետազոտությունների օգնական՝

Իրինա Եսայան

11 հունիսի, 2021